

§ 16. Барацьба супраць знешніх заваёўнікаў

ЯРМО КРЫЖАКІ ПОЛАЦКАЕ КНЯСТВА КАЧЭЎНІКІ ВЯЧКА ЯКАЎ ПАЛАЧАНІН ЗАЛАТАЯ АРДА ОРДЭН МЕЧАНОСЦАЎ МАНГОЛЫ УЛАДЗІМІР

1. Барацьба Старажытнай Русі з качавымі плямёнамі. Старажытная Русь, у склад якой уваходзілі і беларускія землі, знаходзілася небяспечна блізка да Вялікага Стэпу. Прасторы Паўночнага Прычарнамор'я здаўна вабілі народы, галоўным заняткам якіх была качавая жывёлагадоўля. На працягу многіх стагоддзяў тут жылі хазары, венгры, печанегі, торкі, полаўцы. Жыццё качэўнікаў моцна залежала ад умоў надвор'я. Працяглая адсутнасць дажджоў прыводзіла да скарачэння харчовай базы для жывёлы. У пошуках новых пашаў качэўнікі часта чынілі рабаўніцкія набегі на суседзяў.

У X ст. прычарнаморскія стэпы занялі печанегі. Амаль паўтара стагоддзя Русь вяла з імі напружаную барацьбу. Толькі ў гады праўлення Яраслава Мудрага печанегаў атрымалася разграміць. Яны сышлі да Дуная і сваімі набегамі непакоілі Візантыйскую імперыю. Следам за печанегамі ў Стэпе з'явіліся торкі, але аб'яднанымі намаганнямі рускіх князёў іх напады былі хутка адбітыя.

З сярэдзіны XI ст. істотную небяспеку для Русі ўяўлялі полаўцы, якія амаль штогод чынілі набегі. Яны спусташалі вёскі і гарады, перакрывалі гандлёвыя шляхі. Апроч таго, полаўцы актыўна ўдзельнічалі ў міжусобіцах князёў Русі.

Небяспечнае суседства

Барацьба з печанегамі і торкамі

Набегі полаўцаў

Полаўцы і Русь у канцы XII — пачатку XIII ст.

Выкажыце здагадку, чым маглі быць абумоўлены напрамкі набегаў качэўнікаў-полаўцаў.
Чаму ачыццяляліся сумесныя руска-палавецкія паходы на землі Старажытнай Русі?

У пачатку XII ст. князям удалося аб'яднаць свае сілы ў барацьбе супраць стэпавікоў. Ініцыятарам па-

Ваяры князя Ігара Святаславіча
захопліваюць палавецкія вежы.
Мініяцюра з Радзівілаўскага летаніцы. XV ст.

ходаў выступіў кіеўскі князь Уладзімір Манамах. Паходы кааліцый старажытнарускіх князёў у Палавецкі стэп ішлі адзін за адным. Ворагі былі надоўга адкінуты ад межаў Русі, аднак у 70-я гг. XII ст. зноў аднавілі актыўныя набегі.

У 1185 г. няўдачай скончыўся паход на полаўцаў ноўгарад-северскага князя Ігара Святаславіча. Адсутнасць адзінства сярод князёў Русі згубна адбівалася на арганізацыі адпору стэпавым агрэсарам.

У летапісах сустракаюцца згадкі пра ўдзел у агульных паходах у Стэп князёў з тэрыторыі Беларусі. Так, напрыклад, у 1060 г. полацкі князь Усяслаў Брачыславіч у кааліцыі з сынамі Яраслава Мудрага (Ізяславам, Святаславам і Усеваладам) хадзіў паходам на качэўнікаў-торкаў. Пастаяннымі ўдзельнікамі паходаў супраць полаўцаў былі тураўскія князі.

2. Мангольскае нашэсце на Усходнюю Еўропу і яго наступствы. У першай палове XIII ст. дзяржавы Азіі і Еўропы сутыкнуліся з нашэсцем новых качэўнікаў — манголаў, якіх таксама называлі татарамі (паводле назвы аднаго з мангольскіх плямёнаў). Бязлітасныя заваёўнікі, аб'яднаныя Чынгісханам (памёр у 1227 г.), захапілі агромністыя тэрыторыі Усходняй і Сярэдняй Азіі і стварылі магутную дзяржаву. У 1237 г. нападам на

Полацкія князі
ў войнах супраць
качэўнікаў

Успомніце, якія
тэрыторыі былі
заваяваны манголамі
на Усходзе.

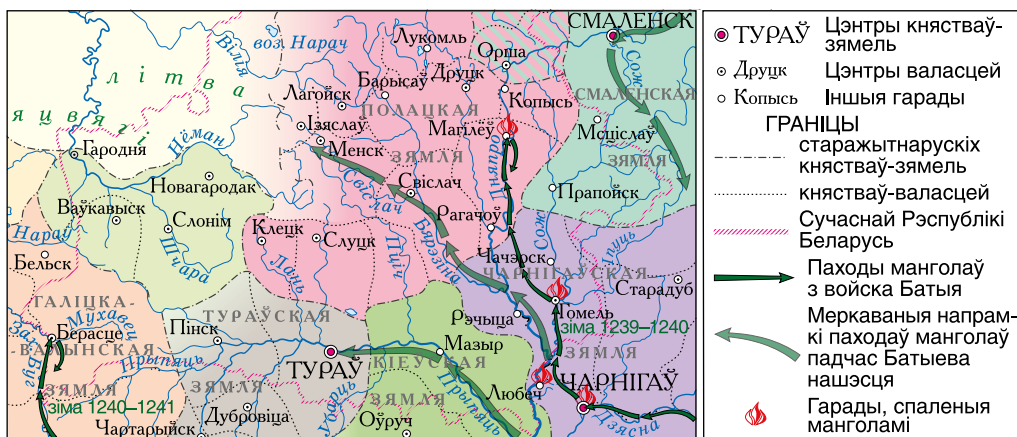
Тэрыторыя Беларусі падчас мангольскага нашэсця

Выкажыце здагадку,
якія знаходкі
археалагаў маглі
сведчыць пра спусташэнне
беларускіх
гарадоў манголамі.

Разанскае княства пачалося мангольскае нашэсце на Русь.

Унук Чынгісхана — хан Батый — здолеў на працягу 1237–1241 гг. захапіць і спустошыць найбуйнейшыя гарады княстваў Старажытнай Русі. Не пацярпелі толькі Наўгародская зямля і землі на захадзе Русі — Полацкае, Тураўскае, Новагародскае княствы і большая частка Смаленскага.

Доўгі час гісторыкі лічылі, што мангольскае нашэсце амаль не закранула сучасную тэрыторыю Беларусі. Аднак падчас археалагічных даследаванняў былі знойдзены пераканаўчыя доказы спусташэння манголамі Гомеля і Магілёва. У Іпацьеўскім летапісе захаваліся сведчанні пра разрабаванне манголамі Бярэсця. Хутчэй за ўсё, горад быў захоплены, а яго жыхароў вывелі ў поле і забілі. Аднак гэтыя летапісныя сведчанні пакуль не атрымалі археалагічных пацвярджэнняў.

Мангольскае нашэсце на беларускія тэрыторыі (1239–1241 гг.)

Якія гарады зазналі напады манголаў? У якім годзе, паводле Іпацьеўскага летапісу, быў спустошаны г. Бярэсце?

Існуюць розныя здагадкі наконт таго, чаму большая частка беларускіх зямель не была закранута мангольскім нашэсцем. Традыцыйна гэта тлумачаць тым, што манголы былі аслабленыя папярэднім паходам у Паўночна-Усходнюю Русь. Магчыма, заваёўнікі не жадалі ісці ў беларускія лясы і балоты пасля адкрытых прастораў паўднёвай Русі, але ў той жа час маглі пасылаць на поўнач ад Прыпяці асобныя атрады. Існуе здагадка, што ў цэлым мангольскі паход на Русь задумваўся як дапаможны. Ён павінен быў засцерагчы ад небяспекі правы фланг мангольскага войска перад планаваным наступам на захад, забяспечыць яго дадатковымі вайсковымі злучэннямі з усходніх славян.

Наступствы мангольскага нашэсця былі цяжкія для ўсходнеславянскіх зямель. Спустошаныя землі трапілі ў залежнасць ад новай дзяржавы, створанай манголамі ў сярэдзіне XIII ст., — *Залатой Арды*.

Гібель большай часткі князёў і іх дружыннікаў не толькі значна паменшыла магчымасць супрацьстаяння заваёўнікам у першы перыяд зацвярджэння ардынскага ярма, але і істотным чынам дэфармавала развіццё феадальных адносін на Русі.

3. Ардынскае ярмо. Паўднёвая частка тэрыторыі сучаснай Беларусі падчас мангольскага нашэсця знаходзілася ў складзе Кіеўскага (Мазыр, Брагін) і Чарнігаўскага (Слуцк, Клецк, Рэчыца, Рагачоў, Гомель) княстваў. Паколькі гэтыя землі да ўключэння ў склад Вялікага Княства Літоўскага падпарадкоўваліся Ардзе, на іх тэрыторыю пашырылася *ардынскае ярмо*, якое праяўлялася ў неабходнасці атрымання ярлыкоў на княжанне і выплаты даніны.

Некаторы час у падпарадкаваным становішчы знаходзіліся Смаленская (з беларускімі гарадамі Віцебск, Орша, Копысь, Мсціслаў, Крычаў, Прапойск) і Турава-Пінская землі. Аднак большая частка сучаснай тэрыторыі Беларусі — Полацкая зямля, княствы

Якая з версій, на ваш погляд, заслугоўвае найбольшага даверу? Растворачце свой выбар.

Наступствы
мангольскага
нашэсця

Ярмо — сістэма
залежнасці ад Арды

Панямоння (Гарадзенскае, Новагарадскае, Слонімскае, Ваўкавыскае — так званая Чорная Русь) — не трапіла ў залежнасць ад Арды. Звязана гэта было з тым, што пералічаныя землі апынуліся ў сферы ўплыву новай дзяржавы — Вялікага Княства Літоўскага і Рускага. Больш за тое, імклівае пашырэнне тэрыторыі ВКЛ за кошт былых зямель Старажытнай Русі тлумачыцца імкненнем пазбавіцца ад цяжкага абавязку выплачваць даніну і знайсці дастаткова моцнага абаронцу ад ардынскіх набегуў.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

У народнай памяці захавалася легенда аб жорсткай барацьбе нашых продкаў супраць татарскіх заваёўнікаў у 1249 г. каля Крутагор'я. «Коні ступаюць няпэўна, твары ваяроў заляпаны гразцю, ратнікі паныла сунуцца да Крутагор'я насустрач няпрошаным гасцям — войску хана Койдана... і змяшалася славянская і татарская кроў у вадзе ціхай рачулкі, і пакрылася зямля чалавечымі целамі, і хмара з чорнай стала злавесна чырвонай...» — так апісаная вялікая сеча каля Крутагор'я. У гэтай крывавай бітве татары былі ўшчэнт разбітыя. Загінуў і Батыеў улюбёнец Койдан-хан...

...замак. Н. Орда. 1876 г.

1. Даведайцеся, ці знайшлі гэтыя падзеі падцвярджэнне археолагаў.
2. Згодна з легендай, населены пункт пасля бітвы быў перайменаваны. Якую назву ён атрымаў? Якія існуюць тлумачэнні паходжання дадзенай назвы?
3. Прывядзіце сучасную назву гэтага горада. Калі і ў гонар каго ён быў перайменаваны? Чаму?

4. Нямецкая экспансія ва Усходняй Прыбалтыцы. Барацьба з крыжакамі. У канцы XII — пачатку XIII ст. «націск на Усход» узмацнілі нямецкія рыцары-крыжакі. У імкненні «зварнуць ва ўлонне хрысціянства» язычніцкія плямёны Усходняй Прыбалтыкі былі пабудаваны нямецкія крэпасці Ікскуль і Гольм, у вусці Дзвіны заснаваны г. Рыга (1201 г.) і ўтвораны рыцарскі *Ордэн мечаносцаў* (1202 г.).

Ад Ранняяга сярэднявечча залежныя ад Полацка княствы Герцыке і Куkenойс кантралявалі гандаль у нізоўях Дзвіны і спаганялі даніну з прыбалтыйскіх плямёнаў ліваў і латгалаў. Усходнія славяне не ўмешваліся ва ўнутранае жыццё балцкіх плямёнаў. Няма ніводнага прыкладу прымусовага распаўсюджвання хрысціянства візантыйскага ўзору.

Замацаванне немцаў у нізоўях Дзвіны пагражала інтарэсам Полацка. Полацкі князь Уладзімір, дружыны князеў Усевалада Герцыкскага і Вячкі (Вячаслава) Куkenойскага ладзілі не вельмі ўдалыя паходы на крэпасць Гольм, гарады Ікскуль і Рыгу ў 1203 і 1206 гг.

Экспансія нямецкіх рыцараў у Ніжнім Падзвінні ўзмацнялася. У 1208 г. крыжакі авалодалі Куkenойскім княствам, князь Вячка спаліў свой горад і сышоў на Русь. Таленавіты палкаводзец і адважны ваяр, ён у 1223 г. быў пастаўлены ноўгарадскім князем Яраславам Усеваладавічам на княжанне ў Юр'еў (Дэрт, Тарту).

У 1209 г. немцы спалілі Герцыке, а князь Усевалад вымушаны быў прызнаць васальную залежнасць ад рыжскага біскупа. Уплыў Полацка ў Ніжнім Падзвінні быў страчаны. У 1216 г. да князя Уладзіміра звярнуліся эсты з просьбай выступіць паходам на Рыгу, абяцаючы ўзняць паўстанне супраць немцаў і блакіраваць рыжскую гавань. Князь сабраў вялікае кааліцыйнае войска, у якое ўваходзілі дружыны Полацка, Менска, Смаленска, Віцебска і Друцка, але раптоўна памёр, і вялікі паход, які меў мэтай

З'яўленне крыжакоў ва Усходняй Прыбалтыцы

Супрацьстаянне нямецкім рыцарам

вызваліць Ніжняе Падзвінне ад нямецкага ўплыву, так і не адбыўся.

Пагроза з боку крыжакоў была адным з фактараў, якія спрыялі аб'яднанню літоўскіх плямёнаў пад уладаю князя Міндоўга.

Заваёвы рыцараў-крыжакоў
ва Усходняй Прыбалтыцы ў першай палове XIII ст.

Барацьба
супраць шведскіх
рыцараў

Між тым у прыбалтыйскія падзеі ўмяшаліся шведы. У 1240 г. іх атрад высадзіўся ў вусці Нявы. Дзевятнаццацігадоваму наўгародскаму князю Аляксандру Яраславічу ўдалося разграміць шведаў намаганнямі ўсяго толькі адной дружыны з нешматлікімі ратнікамі-наўгародцамі. За гэтую бліскучую перамогу ён быў пазней прызваны Неўскім. Сярод «мужоў храбрых», што

адзначыліся ў гэтай бітве, быў і прадстаўнік Полацкай зямлі — Якаў Палачанін.

5 красавіка 1242 г. Аляксандр Неўскі разграміў крыжакоў на лёдзе Чудскога возера. Лядовае пабоішча прыпыніла рух крыжакоў на ўсход.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Полацкае княства першае з беларускіх зямель сутыкнулася з агрэсіяй крыжакоў. На старонках летапісаў сустракаюцца імёны слаўных ваяроў, што змагаліся супраць ворагаў.

1. Паводле прапанаванага апісання вызначце імёны гістарычных асоб.

Князь...

Скульптар З. Азгур.
«Вялікі кароль Вальдэмар» —
так назваў яго ордэнскі
храніст Генрых Латвійскі

Князь... і старэйшына
Меэліс, што аддалі свае
жыцці падчас абароны Тарту
ў 1224 г. Эстонія.
Скульптар О. Мянi

Мініяцюра з Асабовага
летапіснага зводу. Лоўчы
ў свіце Аляксандра
Яраславіча, **адзін з** шасці
найсмялейшых **ваяроў** яго
дружыны. «...наеха на полк
и мужествовав крепко,
и похвали его князь»

2. Прааналізуеце ўнёсак адной з прадстаўленых асоб у барацьбу з крыжакамі, выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі.

Землі, заселеныя ўсходнімі славянамі, увесь час падвяргаліся нападам ворагаў з розных напрамкаў. Так знешнепалітычны ціск стаў надзвычай важным фактарам, які аказваў непасрэднае ўздзеянне на развіццё дзяржаўнасці ва Усходняй Еўропе ў цэлым і на тэрыторыі Беларусі ў прыватнасці.

калі ў свеце...

1202–1204 гг. —
Чацвёрты крыжовы паход

на тэрыторыі Беларусі...

1203 г. — пачатак супрацьстаяння
Полацкага княства з крыжакамі

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Што прываблівала качэўнікаў на землях Старажытнай Русі? Ахарактарызуйце асноўныя этапы барацьбы з качэўнікамі Паўночнага Прычарнамор'я.
2. Чаму тураўскія і полацкія князі бралі актыўны ўдзел у сумесных з рускімі дружинамі паходах супраць полаўцаў?
3. Назавіце асноўныя наступствы мангольскага нашэсця на беларускія землі.
4. Як складваліся ўзаемаадносіны Полацкага княства з крыжакамі ў канцы XII — пачатку XIII ст.?
5. Ацаніце знешнепалітычнае становішча беларускіх зямель у першай палове XIII ст. Як яно паўплывала на развіццё дзяржаўнасці ў далейшым?

